

УДК 311.172:338.439.63(477)

*Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»*

Тенденції та проблеми національного продовольчого споживання

Постановка проблеми. Все пізнається у порівнянні. Сьогодні найбільш впливовою країною світу є США, отже, маємо дороговказ на шляху в прийдешність. Тривалість життя середньостатистичного американця – 80 років, він споживає за добу 4 тис. кілокалорій, витрачає на це 11% свого доходу. У пересічного українця тривалість життя 71 рік, його добовий раціон становить 3 тис. кілокалорій, на що витрачається половина доходу. Чи матиме Україна «наздоганяючу» економіку? «Доженемо і переженемо» – це про кого?

Реалістичну відповідь на запитання дає аналіз рівня та динаміки статистичних характеристик продовольчого споживання в Україні, зокрема, у порівнянні зі статистикою світового лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема доступності повноцінного харчування – предмет багатьох наукових досліджень. У монографії Е.М. Лібанової [1] наведено оцінку бідності населення за структурними ознаками та якістю харчування. У статті О.М. Шпичака, О.В. Боднар [2] показано вплив купівельної спроможності населення на ємність внутрішнього агропродовольчого ринку. Публікація О.В. Боднар, О.А. Козак, Н.Г. Копитець [3] висвітлює питання врегулювання відносин виробників і

споживачів продуктів харчування. У роботі О.В. Шубравської [4] оцінюються можливості пришвидшення розвитку національного продовольчого комплексу і забезпечення продовольчої незалежності країни.

Мета статті – визначити тенденції і перспективи національного продовольчого споживання та факторів, що їх зумовлюють.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній літературі при ретроспективно-історичному аналізі 1913 рік часто беруть як базовий (останній довоєнний). Наразі останній довоєнний – 2013 рік. Сто років – магічна цифра, і що ж маємо, за великим рахунком, у підсумку?

Власна державність, збільшення населення з 35 до 45 млн осіб, середня тривалість життя людини подовжилася з 38-ми до 71 року. Значні здобутки можна ставити в заслугу аграрній галузі. Валова продукція сільського господарства за століття зроста майже у 3,5 раза, а в розрахунку на душу населення – у 2,7 раза. За часів царату Україна визнавалася «житницею Європи», але урожайність зернових у 1913 р. була лише 9,4 ц/га, сьогодні – чотириразово більше.

Все ж і тоді, і тепер Україна не потрапляє до групи країн «золотого мільярда», тому їй необхідні високі темпи економічного зростання для досягнення цивілізованого рівня свого буття, зокрема, у справі забезпечення продовольчої безпеки своїх громадян. По-

© Б.Й. Пасхавер, 2014

няття «продовольча безпека» має багато значень, до яких додамо ще одне: стан агропродовольчого ринку, який влаштовує покупців і продавців.

Із позицій споживачів прийнятним є таке співвідношення доходів і цін, за якого можлива необтяжлива доступність щодо задоволення потреб у харчуванні. Тобто бажано, щоб частка витрат на спожиток у всіх витратах на спожиток була якомога меншою. Якщо характерною відмінністю між бідними і багатими країнами є різниця в обсягах душевого продовольчого споживання, то серед провідних країн світу показником градації слугує мінімізація частки продовольчих ви-

трат у загальному підсумку всіх споживчих витрат.

Інформація табл. 1 містить порівняння американського й українського рівнів продовольчої безпеки за цим показником. Привертають увагу дві принципові відмінності. Якщо міряти продовольчу доступність шкалою доходів, для громадянина США ціна спожитку значно (п'ятиразово) менша, ніж для українця. При цьому майже половина (45%) витрат на харчування в американця припадає на харчування поза домом, що забезпечує економію часу на придбання та приготування їжі.

1. Доходи та витрати в розрахунку на 1 особу у 2012 р.

У фактичних цінах	США		Україна	
	дол.	у % до споживчих витрат	грн	у % до споживчих витрат
Валовий внутрішній продукт	51689	145,7	30901	148,7
Номинальний дохід	43731	123,3	26641	128,2
Наявний дохід	38965	109,8	23931	115,1
Споживчі витрати	35477	100,0	20791	100,0
Витрати на харчування	4282	12,07	10813	52,01
у тому числі:				
- продукти харчування	2359	6,65	10439	50,21
- харчування поза домом	1923	5,42	374	1,80
Алкогольні напої	387	1,09	312	1,50
Тютюнові вироби	346	0,98	424	2,04

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2014. – Р. 465, 466. Статистичний щорічник України за 2012 р. – С. 25, 375. Витрати і ресурси домогосподарств України. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 136, 195.

Хоча при соціологічних опитуваннях майже 50 млн американців визнають неповноцінність свого продовольчого споживання через нестачу коштів [8, с. 147], навіть у бідних домогосподарствах частка витрат на продовольчі потреби в загальному підсумку споживчих витрат відносно невисока. Американська статистика поділяє домогосподарства за рівнем доходів на 7 груп. У найвищій групі (середньорічний дохід – 123 тис. дол.) витрати на харчування становлять 10,6% від усіх споживчих витрат, у нижчій групі (34 тис. дол.) – 14,1%. В Україні за децильного групування в нижчому децилі продовольчі витрати 62% споживчих витрат, у вищому – 40.

Така різюча різниця значною мірою зумовлена державною політикою боротьби з продовольчою бідністю. У США вже тривалий час діє комплекс програм продовольчої допомоги вразливим верствам населення. При цьому з підвищенням життєвого рівня

населення й поліпшенням продовольчої ситуації потужність цих програм зростає. Приклад США доводить, що чим багатше суспільство, тим менше стерпне його становлення до бідності.

Протягом 2000-2012 років програми продовольчої допомоги в США збільшили чисельність реципієнтів з 37 до 75 млн осіб, а розмір бюджетних витрат – у 3,5 раза в поточних цінах і в 2,5 раза – у порівнянних. У 2012 році весь комплекс програм адресної продовольчої допомоги у США був 100 млрд дол. бюджетних коштів, або ж 7,5% всіх витрат населення на харчування (у 2000 р. – 3,5%) [8, с. 387].

Наміри розвивати бюджетні програми продовольчої допомоги бідним групам населення були і в Україні. Розпорядженням Кабінету Міністрів України була затверджена «Концепція поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення» від 26.05.2004 р., в якій передбачалося

«забезпечення функціонування системи надання адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення, дітям, вагітним жінкам, людям похилого віку та певним категоріям незапрацевдатних громадян». Однак практичних наслідків цей документ не мав: продовольча допомога у переліку соціальних бюджетних трансфертів не значиться.

Різниця у рівнях продовольчого споживання середнього українця та американця – результат руйнівних втрат першого десятиліття трансформаційних перетворень. У 1990 році енергетична цінність середнього душевого добового раціону харчування в Україні (3,6 тис. ккал) навіть перевищувала

цей показник у США (3,4 тис. ккал). Успіхи й невдачі нашої країни на шляху забезпечення здорового харчування характеризують багаторічні динамічні ряди щодо розмірів і структури національного продовольчого споживання табл. 2.

Статистика свідчить про висхідну тенденцію рівня продовольчої безпеки в радянський період. У перші роки української державності країна постала перед непрогнозованим трагічним зубожінням: у 1999 р. головний показник продовольчої безпеки – енергетична цінність середнього душевого добового раціону – знизився до 2505 кілокалорій.

2. Споживання продуктів харчування в Україні (на душу населення за рік, кг)

Продукти	1940	1952	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2013
Хлібопродукти	206	195	163	155	146	141	125	111	108
Картопля	118	197	174	156	133	131	135	129	135
Цукор	10	18	27	41	52	50	37	37	37
Олія	3,0	4,5	6,0	7,4	10,0	11,6	9,4	14,8	13,3
Овочі	77	66	89	103	115	102	102	144	163
Плоди, ягоди, виноград	15	16	18	40	39	47	29	48	56
М'ясопродукти	19	22	42	49	61	68	33	52	56
Рибопродукти	4,2	5,2	9,7	15,9	16,7	17,5	8,4	14,5	14,6
Молокопродукти	92	115	230	311	331	373	199	206	221
Яйця, шт.	50	70	137	156	239	272	166	290	309
Енергетична цінність добового набору перелічених продуктів, ккал	2520	2735	2932	3268	3490	3589	2659	2938	2953
Частка в енергетичній цінності, %									
- хлібопродуктів	70,1	61,2	47,7	40,7	35,9	33,7	40,3	32,5	31,6
- м'ясопродуктів	5,1	5,5	9,7	10,2	11,9	12,9	8,4	12,1	13,0

Джерело: Народне господарство Української РСР в 1960 р. Статистичний щорічник. – К., 1962. – С. 18; Народне господарство Української РСР в 1985 р. Статистичний щорічник. – К., 1986. – С. 285; Статистичний щорічник України за 2012 р. Стат. зб. – К., 2013. – С. 406.

3. Доходи населення України

Рік	В середньому на місяць, грн.*		Індекс споживчих цін, % 1996 р.=100%	У цінах 1996 р.		Середньорічний курс гривні до долара США, грн	У доларах США	
	зарплата	пенсія		зарплата	пенсія		зарплата	пенсія
1	2	3	4	5=2:4	6=3:4	7	8=2:7	9=3:7
1996	126	45	100,0	126	45	1,8295	69	25
1997	143	52	115,9	123	45	1,8617	76	28
1998	153	56	128,2	119	44	2,4495	62	23
1999	178	65	157,3	113	41	4,1304	43	16
2000	230	76	201,6	114	38	5,4402	42	14
2001	311	103	225,8	138	46	5,3721	58	19
2002	376	130	227,6	165	57	5,3266	71	24
2003	462	159	239,5	193	66	5,3327	87	30
2004	590	249	261,0	226	95	5,3192	111	47
2005	806	362	296,3	272	122	5,1247	157	71
2006	1041	443	323,2	322	137	5,0500	206	88
2007	1351	627	364,6	371	172	5,0500	268	124
2008	1806	855	456,5	396	187	5,2672	343	162
2009	1906	983	529,1	360	186	7,7912	245	126

2010	2239	1092	578,8	387	189	7,9356	288	138
2011	2633	1203	625,1	421	192	7,9676	330	151
2012	3026	1362	628,9	481	217	7,9910	379	170
2013	3265	1508	632,0	517	239	7,9930	408	189

*Заробітна плата та пенсії становлять понад 80% грошових доходів населення.

Джерело: Статистичні щорічники за відповідні роки.

Недоїдання, а подекуди й голод, руйнують соціальну структуру суспільства, тому різке погіршення продовольчої ситуації, якщо безпосередньо не зумовлює, то сполучається з негативними явищами, які фіксують кримінальна та медична статистика. У 90-х роках минулого століття чисельність засуджених за крадіжки зросла більш ніж утричі в розрахунку на 100 тис. населення, кількість вбивств збільшилася на 86%, самогубств – на 45%, захворюваність на туберкульоз – вдвічі [5, с. 451, 453]. У поточному столітті продовольчі, кримінальні та медичні показники почали поліпшуватися, засвідчуючи піднесення життєвого рівня.

Продовольче споживання – складова життєвого рівня, визначається реальними доходами населення, які в умовах інфляційного процесу залежать від співвідношень у темпах зростання номінальних доходів і споживчих цін. Дані таблиці 3 дають уяву про відповідні тенденції за весь період існування національної грошової одиниці – гривні. Перше, що впадає у вічі, – швидке і невблаганне знецінення гривні, зменшення її купівельної спроможності.

Відомий російський банкір з українським прізвищем В.В. Геращенко зазначав, що не можна підвищувати престиж країни, послаблюючи її валюту. Ця думка в Україні має форму закону. Конституція України (ст. 99) проголошує: «Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України». Однак за 1996–2013 роки купівельна спроможність гривні на ринку споживчих товарів і послуг зменшилася у 6,3 раза, тобто середньорічний темп інфляції за роки існування гривні дорівнював 11,5%.

У сучасних умовах стабільність грошової одиниці не означає повну відсутність інфляції і фіксацію купівельної спроможності. Сьогодні стабільність національної валюти – це помірні (на рівні розвинених країн) темпи інфляції й невеликі коливання валютного курсу. Для пояснення періодичних девальваційних провалів гривні й постійних девальваційних очікувань можна залучити дані таблиці 4, які свідчать про багаторазове перевищення українських темпів інфляції порівняно з американськими.

4. Інфляційний процес у період 2002–2012 рр.

Ціни на товари та послуги	США		Україна	
	2012 р. у % до 2002 р.	Середньорічний темп приросту, %	2012 р. у % до 2002 р.	Середньорічний темп приросту, %
Усі споживчі товари та послуги	127,6	2,45	276,3	10,70
Усі продовольчі товари та послуги	136,4	3,15	283,9	11,00
у тому числі				
- продукти харчування	132,0	2,80	278,8	10,80
- харчування поза домом	133,5	2,95	327,7	12,60
- алкогольні напої	140,7	3,50	272,9	10,55
- тютюнові вироби	184,9	6,35	376,4	14,20

Джерело: Statistical Abstract of the United States 2014, р. 499. Індекси споживчих цін за 2012 р. Стат. зб. – К., 2013. – С. 37, 39.

Одночасно слід зазначити, що інфляційне знецінення доходів населення тривало протягом останнього десятиліття минулого століття. У поточному столітті з першого його року почала діяти відбудовна тенденція, за якої темпи зростання номінальних доходів перевищували навіть рекордні темпи ін-

фляції. Так, у 2008 р. споживчі ціни зросли на 25%, середня заробітна плата – на 34, середня пенсія – на 36%. У результаті між 2000 і 2013 роками реальна середня заробітна плата збільшилася у 4,5 раза, середня пенсія – у 6,3 раза.

Нас цікавить питання про співвідношення сучасного рівня доходів населення з відповідними показниками радянських часів. Визначити індекс інфляції за весь пострадянський період складно, оскільки, на наш погляд, не викликають довіри офіційні індекси інфляції періоду купоно-карбованця: гіперінфляція разом із деномінацією дають занадто помірні темпи інфляції. Керуючись відомим методичним прикладом – міжнародними порівняннями цін продукції всюдисущої компанії «Макдональдс» – для приблизної оцінки можливо скористатися ди-

намікою цін на основні харчові продукти (табл. 5). Відповідно до наведеного розрахунку, купівельна спроможність 1 крб у 1990 році була в 17 разів вищою порівняно з гривнею у 2013 р. Це означає, що середня заробітна плата тоді була вищою на 29%, а пенсія – на 17%, тобто можемо стверджувати, що за радянських часів доходи населення були на чверть більше, ніж тепер. Такий висновок підтверджується статистикою продовольчого споживання, обсяги якого дещо скоротились, а частка продовольчих витрат у доходах – зросла.

5. Споживчі ціни на продукти харчування в Україні*

Продовольчі товари	1990 р.			2013 р.	2013 р. до 1990 р., разів
	Ціни в державній та кооперативній торгівлі, 1 кг/крб	Ціни на колгоспних ринках, 1 кг/крб	Ціни всіх покупок, 1 кг/крб	Ціни всіх покупок, 1 кг/грн	
Хліб пшеничний	0,34	1,89	0,35	6,41	18,3
Хліб житній	0,22	-	0,22	5,34	24,3
Яловичина	2,60	5,37	3,04	55,88	18,4
Свинина	2,85	6,09	4,65	50,35	10,8
Птиця	2,64	5,37	2,83	23,05	8,1
Молоко	0,24	0,52	0,25	7,23	28,9
Яйця, 10 шт.	1,00	1,50	1,04	8,36	8,0
По перерахованих продуктах	х	х	х	х	17,00

*Середньозважені ціни з урахуванням обсягів покупок.

Джерело: Бюджети сімей. Стат. зб. – К., 1991. – С. 15, 16; Індекси споживчих цін. Стат. зб. – К., 2014. – С. 15, 16.

Відмінності у рівні доходів впливають на продовольче споживання не тільки в часі, але і в просторі. Це особливо простежується при регіональних порівняннях рівня споживання найдорожчих продуктів харчування – м'яса і риби. У 2012 році в п'яти найбільш економічно міцних областях (Київська зі столицею, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська), де середній річний дохід у розрахунку на одну особу становив 30,3 тис. грн, один житель споживав за рік 81 кг м'ясних і рибних продуктів. У п'яти найбільш економічно слабких областях (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька) ці цифри відповідно були такими: 17,5 тис. грн і 58 кг [5, с. 377, 13, 27].

Дані таблиці 3 свідчать, що високі темпи інфляції можуть поєднуватися зі швидким зростанням доходів населення. Але через високий рівень інфляції виникають періодичні девальвації, в роки яких висхідна тенденція збільшення доходів переривається, втрачаючи стабільність. Крім того, постійні девальваційні очікування зумовлюють висо-

кий рівень позичкового процента, що гальмує розвиток економіки в цілому і стримує, зокрема, обсяги споживання, яке кредитується. У США заборгованість по іпотечному кредиту становить 80%, а по споживчому кредиту – 17% національного річного ВВП, а в Україні відповідно 5% і 10% [8, с. 760, 770]. Тому постає питання щодо оптимального рівня інфляції. Про що свідчить світовий досвід?

Країною, яка гідна білої заздрості, є Швейцарія. У 2012 р. середньомісячна заробітна плата тут досягла 8 тис. дол. США, що на дві третини більше, ніж у США, і у 20 разів перевищує український показник. При цьому середньорічний темп інфляції за 12 років поточного століття у Швейцарії був на рівні 0,7%.

Полярний приклад – Білорусь, яка за темпами інфляції набагато (більш як удвічі) перевищує Україну, але за пострадянський період подвоїла свій душевий ВВП, тоді як Україна втратила його п'яту частину.

Існує думка, що країнам, які розвиваються, вигідно мати вищі темпи інфляції, ніж у розвинених країн. Така політика неминуче призводить до девальвацій, які за визначенням (втрата вартості) шкодять тенденціям сталого розвитку. Тому вимогою Європейського Союзу до його членів і кандидатів у члени є річний тривідсотковий пороговий бар'єр інфляції. Європейський вибір України потребує поступового наближення до цієї вимоги.

Помірні темпи інфляції вигідні не тільки споживачам продовольства, але і його виробникам. У США за період 1990–2012 років ціни реалізації у фермерів зросли в 1,9 раза, а ціни придбання – у 2,15 раза, в тому числі на пальне – у 3,6 раза. За цей проміжок часу середньорічний темп інфляції для цін реалізації був 3,0%, для цін придбання – 3,55% [8, с. 572]. Такий відносно малий ціновий диспаритет компенсується підвищенням ефективності виробництва.

Набагато драматичнішими були інфляційні події в Україні. В умовах гіперінфляції періоду купуно-карбованця сплеск цін у першій сфері АПК порівняно з другою був п'ятиразово більшим, що призвело до майже суцільної збитковості сільськогосподарських підприємств. Із введенням гривні ціновий диспаритет на користь першої сфери АПК зберігся, але в інших масштабах: за роки існування гривні (1996–2013) ціни реалізації сільськогосподарської продукції зросли у 12,2, а ціни на матеріально-технічні ресурси промислового походження для сільського господарства – у 16,6 раза. Таким чином, середньорічний темп зростання цін реалізації в агровиробників за цей період дорівнював 15%, а цін придбання – 17%. Такий помірний ціновий диспаритет дозволив сільському господарству стати найрентабельнішою галуззю національної економіки й цьому можна дати такі пояснення.

Залучення в аграрне виробництво матеріальних (відтворювальних) ресурсів не обов'язково підвищує їхню віддачу, але забезпечує зростання ефективності природного та людського капіталу. Якщо перевищення темпів зростання цін придбання над цінами реалізації незначне (1–2 відсоткових пункти), зростання продуктивності земель

та живої праці перекидає втрати від помірною диспаритету.

Рентабельність – дріб, де у чисельнику – ціна реалізації, у знаменнику – собівартість. У сільському господарстві придбані матеріальні ресурси – приблизно половина собівартості. Тому за наявності цінового паритету, тобто за зростання цін придбання та реалізації на однаковий відсоток, збільшення чисельника перевищить збільшення знаменника, і рентабельність підвищуватиметься. Це також дасть змогу утримувати рівень рентабельності за помірною цінового диспаритету.

Складніше обчислити ціновий диспаритет між другою і третьою сферами АПК. Порівняння ціни, яку одержує за свою продукцію агровиробник, із ціною кінцевого споживання продовольства, яку сплачує споживач, одержало в американській статистиці назву фермерської частки (farm share) в продовольчому доларі (food dollar). Цей показник охоплює і цінові співвідношення, і пропорції доданої вартості в усіх ланках ланцюга «від лану до столу». Цю особливість враховує американська статистика, яка обчислює фермерську частку окремо по харчуванню вдома і поза домом. У 2011 році в США фермерська частка у продовольчому доларі, витраченому на харчування вдома, дорівнювала 23,6%, поза домом (тобто з послугами ресторанного господарства) – лише 4,5%, разом в усьому харчуванні – 15,5% [8, с. 572].

Відносно мала фермерська частка – ознака розвинутої країни, де здійснюється глибока переробка аграрної продукції, а в харчуванні – висока частка ресторанного господарства. Українська статистика не обчислює показника фермерської частки, але схема його приблизного розрахунку може бути наступною.

У 2012 році населення витратило на купівлю продовольчих товарів 370 млн грн, а позитивне сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольством дорівнювало 83 млрд грн, тобто весь агропродовольчий ринок у кінцевих цінах становив 453 млрд грн. Сільськогосподарські підприємства в тому ж році мали виторг 135 млрд грн, а господарства населення одержали від продажу сільськогосподарської продукції 24 млрд грн, або ж загальний виторг сільськогосподарських

виробників становив 159 млрд грн. Це означає, що в аналізованому році фермерська частка в Україні дорівнювала 35% (159:453).

Чи дає висока фермерська частка підстави стверджувати, що чинна система цін реалізації аграрної продукції в цілому сприятлива для галузі й дозволяє їй забезпечити розширене виробництво задовільними та стабільними темпами? З одного боку, швидкість зростання валової продукції сільського господарства в поточному п'ятирічному періоді гідна захоплення (середньорічний темп збільшення – понад 6%). З іншого, пострадянський період триває вже майже чверть століття, а Україна досі не вийшла на рівень 1990 року за обсягами аграрного виробництва. За розрахунками фахівців, для сучасного техніко-технологічного оновлення аграрної галузі потрібні інвестиції, які багаторазово перевищують їхній наявний рівень.

Проте ціна – не єдине джерело інвестицій. За наявності ціни з нормою прибутку не нижче середньої інвестиції забезпечують перелив капіталу, зокрема, активна діяльність розвиненого фондового ринку і кредитної системи. Якою ж при цьому є функція ціни? Звернемося до класичної теорії аграрного ціноутворення.

У сільському господарстві ціна виробництва на гіршій за якість земельній ділянці повинна дорівнювати ринковій ціні, яка й визначає ділянку, що визнається гіршою. Якщо ринкова ціна зростає, у виробництво залучаються нові землі (ще гірші), ціна падає – землі вилучаються, і поняття «гірші ділянки» просувається угору за шкалою родючості. Отже, не «гірші ділянки» визначають ринкову ціну, а саме ця ціна є першопричиною доцільності певного рівня ціни виробництва. Вартість – суспільно визнаний рівень витрат, суспільне визнання – рівновага попиту і пропозиції, тобто узгодження витрат виробників із витратами споживачів. Саме на такому узгодженні потрібно конструювати формули реально можливих цін.

Необхідно усвідомлювати, що залишились у минулому часи, коли вчені розраховували витратну ціну виробництва, а Державний комітет по цінах директивно визначав її чинною. На сьогодні багато країн тим чи іншим методом регулюють аграрне ці-

ноутворення, але ця форма державної підтримки входить до «жовтої скриньки» СОТ і поступово усувається.

Це не виключає потреби розрахунків цін виробництва окремих аграріїв чи їх сукупностей. Порівняння аналітично розрахованих цін виробництва з ринковими цінами дає уяву про ефективність виробничого процесу. За таких розрахунків важливо враховувати особливості існуючого обліку витрат. Наразі в собівартість сільськогосподарської продукції включають оплату праці та орендну плату за землю. Це означає, що у формулі ціни виробництва не повинні бути грошові оцінки людського та земельного капіталів, помножені на відсоток їх річного ефекту. Якщо агровиробник поєднує в одній особі підприємця, землевласника і працівника, у собівартість його продукції плату за працю та плату за землю включають за відповідними нормативами.

Формула ціни виробництва відносно проста: собівартість плюс середня норма прибутку до середньорічної наявності виробничих фондів у їхній ринковій (справедливій) оцінці¹. Однак у сучасних умовах складно визначити величину середнього прибутку. В США у 2012 р. рентабельність поточних витрат дорівнювала 28%, а відношення прибутку до фермерського капіталу (вартість землі, будівель, техніки) – 3,5% [9, с. 7, 98].

В Україні середня рентабельність в усіх галузях національної економіки у 2012 році становила 5%, але ця цифра викликає сумніви [5, с. 66]. Згідно з теорією, середній прибуток складається з підприємницького доходу та позичкового процента. Наразі позичковий процент багатократно більший від офіційно зареєстрованої норми середнього прибутку. Таку ситуацію можна пояснити двома причинами.

1. Значна частина прибутків перебуває в «тіньовій» економіці. За даними статистики національних рахунків, у 2012 році обсяг економіки, що безпосередньо не спостерігався, становив 19,6% від ВВП, тобто 286 млрд грн [7, с. 42]. Це майже втричі більше офіційно зареєстрованого обсягу прибутку в національній економіці [5, с. 64].

1 В економічній літературі радянського періоду цей показник одержав назву «приведені затрати».

2. Відчутна частина сільськогосподарських підприємств має рентабельність різних видів виробництва вище 30%, тому здатна ефективно використовувати кредитні ресурси навіть за умов захмарного позичкового процента. Так, у 2012 році рентабельність вище 30% мали у виробництві зерна 28% сільськогосподарських підприємств, соняшнику – 57%, яєць – 18%.

Чесно кажучи, ми не бачимо можливості сьогодні визначити середню норму прибутку через суперечливу ситуацію, що склалася. Логіка вимагає, щоб середня норма прибутку перевищувала депозитний процент, бо інакше втрачають сенс будь-які інвестиції в економіку: їх краще спрямувати на депозитний рахунок. Наразі державний Ощадний банк гарантує депонентам майже 20-відсотковий річний прибуток за депозитами. Але за такої норми прибутку й офіційно визнаній наявності виробничих фондів прибутки національної економіки повинні перевищити 2 трлн гривень, що набагато більше ВВП.

Можна лише згадати, що за радянських часів норма прибутку при розрахунку приведених затрат була на рівні 12% для народного господарства і сільського господарства, зокрема, з диференціацією цього рівня за основними підкомплексами: рослинництво – 16%, тваринництво – 10%. У 1990 р. в сільськогосподарських підприємствах рівень рентабельності до середньорічної вартості виробничих фондів був втричі нижче показника рентабельності до собівартості.

Якщо застосовувати нормативи радянського періоду для оцінки сучасного аграрного ціноутворення, то слід відзначити, що руйнівні наслідки трансформаційної кризи значною мірою ще не усунуто, а показникові рентабельності сільськогосподарського виробництва бажано надати висхідний тренд. Державна економічна і соціальна політика повинна уникати прямого цінового адміністрування, але держава має потужні законодавчі, монетарні, фіскальні й інші важелі регулювального впливу на цінову кон'юнктуру. Врахування інтересів виробників агропродовольчої продукції не може бути відокремлено від головного призначення державної аграрної політики – забезпечення продовольчої безпеки країни, що

вимагає узгодження трендів доходів виробників і споживачів продовольства.

В Україні на законодавчому рівні затверджено мінімальні норми продовольчого споживання, а також порогові критерії бідності. Особи з доходом менше 75% середнього показника потрапляють у зону бідності, менше 60% – в зону крайньої бідності. Такі нормативи дають змогу сформулювати головну мету політики забезпечення продовольчої безпеки: людина з доходом вдвічі менше середнього повинна мати можливість доступу до продуктів харчування на рівні законодавчо визнаних мінімальних норм. Цій меті держава має підпорядкувати цінові тренди на ринках виробництва і споживання продовольчих продуктів.

Висхідний ціновий тренд щодо продуктів аграрного виробництва не повинен зашкоджувати іншій важливій меті політики продовольчої безпеки: зменшенню витрат на продовольство в загальному підсумку споживчих витрат. Сьогодні цей показник в Україні в 3-4 рази перевищує його рівень у розвинених країнах. І цю характерну ознаку відсталості потрібно поступово усувати.

Висновки. США можна визнати вдалим прикладом одночасної підтримки та захисту інтересів виробників і споживачів продовольства. До різноманітних програм бюджетної підтримки рівня та стабільності доходів фермерських господарств додається потужний комплекс програм допомоги соціально вразливим прошаркам споживачів продовольства. Всіляко стимулюючи експорт агропродовольчої продукції, уряд США водночас допускає її значний імпорт, що визнається засобом стримування інфляції на продовольчому ринку.

В українській політиці регулювання продовольчого ринку, яка повинна досягти гармонії інтересів виробників і споживачів продовольства, споживчий напрям проглядається слабо, в результаті чого аграрне виробництва зростає, але частка доходів населення, що проїдається, в останні роки перебуває на небажано високому рівні.

Драматичні події 2014 р. не зламали висхідного тренду сільського господарства. За обсягами виробництва галузь дає відчутний плюс навіть порівняно з рекордно врожай-

ним попереднім роком. Вийшла на плюс і харчова промисловість. Це відкриває можливості для розширення ємності внутрішнього продовольчого ринку. Варто зробити

все потрібне для реалізації такого шансу. Динаміка національного спожитку – переконливий критерій доцільності будь-яких перетворень.

Список використаних джерел

1. *Лібанова Е.М.* Бідність населення України / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
2. *Шпичак О.М.* Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК – 2013. – № 6. – С. 5–13.
3. *Боднар О.В.* Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування / О.В. Боднар, О.А. Козак, Н.Г. Копитець // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 42–50.
4. *Шубравська О.В.* Агропродовольчий розвиток України у контексті глобальних викликів / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 42–48.
5. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України. – К., 2013.
6. Баланс та споживання основних продуктів харчування населенням України. Стат. зб. – К., 2014.
7. Національні рахунки України за 2012 р. Ст. зб. – К., 2013.
8. Statistical Abstract of the United States 2014. The National Data Book.
9. 2012 Census of Agriculture. – United States Data.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014 р.

* * *

Новини АПК

Оперативна інформація Мінагрополітики України: ситуація на ринку зерна

Стан експорту зерна на 07.10.2014 р.

Фактичні обсяги експорту становлять 9116 тис. т, з яких: пшениці – 5392 тис. т; кукурудзи – 672 тис. т; ячменю – 2927 тис. т та інших зернових – 125 тис. т.

Завантажено на кораблі – 326 тис. т.

Таким чином, обсяги експортованих та підготовлених до експорту зернових становлять 9442 тис. т (пшениці – 5630 тис. т, ячменю – 2995, кукурудзи – 692 тис. т).

Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна

Ціни попиту на зернові у даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2150 до 2670 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 1800 до 2150 грн за 1 т.

Ціни на продовольчу та фуражну пшеницю становлять: на пшеницю 3 класу – 2428 грн/т, на фуражну – 1967 грн/т.

Середні ціни на ячмінь склалися на рівні 2123 грн/т, на кукурудзу – 1755 грн/т.

Прес-служба Мінагрополітики України